

КОНКУРЕНЦІЙНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

У статті досліджено форми прояву та особливості конкурентних відносин на ринку банківських послуг України. Проаналізовано взаємозв'язок фінансової системи України та реального сектору національної економіки. Визначено характерні тенденції динаміки депозитних ставок для фізичних осіб в Україні. Запропоновано інструментарій для створення і підтримки конкуренції на ринку банківських послуг.

Постановка проблеми. Потужна банківська система є необхідною умовою забезпечення сталого економічного зростання в Україні. Сучасне функціонування ринку банківських послуг в національній економіці неможливе без розвинутої конкуренції. Конкуренція як найбільш раціональний та ефективний метод контролю спонукає всіх суб'єктів банківського сектору до пошуку оптимальних шляхів досягнення цілей та раціонального використання ресурсів. Недосконалість конкурентного середовища, недостатній рівень розвитку конкуренції на ринку банківських послуг має наслідком низьку його якість, недостатню зрілість, а відтак ставить під сумнів здатність країни підвищити свої позиції у глобальному рейтингу конкурентоспроможності, бути спроможною протистояти ризикам невизначеності загальних закономірностей і тенденцій руху економічної системи у світовому масштабі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку конкуренції у фінансовому секторі економіки присвячені праці В. Базилевича, О. Барановського, В. Геєця, А. Гальчинського, В. Кочеткова, Т. Смовженко, В. Лагутіна, Г. Панасенко, Т. Шниркова. Серед закордонних дослідників слід виділити В. Арчая, Є. Єгорова, Р. Кінга, О. Лаврушина, Ф. Панетта, М. Річардсона, П. Роуза, Б. Сміта, С. Шофлера та інших.

Виклад основного матеріалу. Виконання сучасними банками функцій важливого ринкового інституту робить

актуальним питання якості банківської системи національної економіки, питання розвитку, розширення сфери банківських послуг та операцій як необхідної умови забезпечення сталого економічного зростання країни. Розвиток банківської системи має багато вимірів і форм прояву: це і динаміка кількості банків та їх філій, ступінь доступності банківських установ по території країни, доступність кредитів тощо. Всі ці показники характеризують функціонування банків виключно як ринкового інституту. З іншого боку кожний суб'єкт банківської системи це суб'єкт підприємницької діяльності у грошово-кредитній сфері, який по відношенню до інших суб'єктів є конкурентом, а сам ринок банківських послуг стає ареною конкурентної боротьби.

Відзначимо, що конкуренція являє собою суттєву ознаку розвитку ринку, який передбачає максимальну концентрацію зусиль у будь-якій діяльності. Вона є системою відносин та має динамічний, подекуди навіть руйнівний характер, невіддільна від ризику, адже спрямована на виявлення невідомого раніше знання. Іншою стороною конкуренції, її руйнівною силою для кожного учасника є особистий мотив, зацікавленість у досягненні позитивного для себе результату. Протидія суперникам не може і не повинна бути самоціллю конкуренції у фінансовому секторі. Це другорядний наслідок зусиль щодо досягнення вигідних для себе результатів.

**Олександр
Міняйло**

к.е.н., ст. викладач
кафедри
економічної теорії
та конкурентної
політики
Київського
національного
торговельно-
економічного
університету

Людмила

Головко

к.е.н., доцент
кафедри
економічної теорії
та конкурентної
політики
Київського
національного
торговельно-
економічного
університету

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Вважаємо за необхідне відмітити, що для розкриття сутності конкуренції на ринку банківських послуг важливі три моменти: наявність власного мотиву до діяльності, очікування позитивних для себе результатів; наявність необхідних умов у вигляді певної структури ринку; суперництво, можливість і здатність протистояти суперникам. Сутність конкуренції проявляється перше, у знаходженні, визначенні, ініціації нового, до цього незвіданого в житті, по-друге, у показі якісно відмінних способів вирішення раніше встановлених проблем розвитку. Слід відзначити двоїстість практичного існування та теоретичного обґрунтування конкуренції. Цінність конкуренції полягає у здатності в практичній господарській діяльності забезпечувати адаптацію до безперервних змін, які мають місце у реальному житті, тоді як у теоретичному плані всі рішення порівнюються з ідеальною ситуацією досконалої конкуренції, що вважається зразковою в національній економіці. В системі конкурентних відносин дуже багато понять, застосування яких для характеристики ринку банківських послуг потребує чіткого тлумачення та однозначності. Конкуренція виступає внутрішнім механізмом, що гнучко реагує на найменші зміни, змушуючи суб'єктів ринку постійно підвищувати продуктивність праці, застосовувати новітні технології, впроваджувати у виробництво науково-технічні новації.

Конкуренція на ринку банківських послуг «задається» зовнішніми та внутрішніми умовами. Зовнішні умови формуються державою і є практично однаковими для всіх суб'єктів економічної системи: це нормативно-правова база, дозвільна система, захист майнових прав, ступінь розвиненості ринків

тощо. Внутрішні (галузеві) умови конкуренції визначаються здатністю суб'єктів банківської системи як суб'єктів підприємницької діяльності в межах встановлених норм і правил брати участь у конкурентній боротьбі: розробляти та реалізовувати стратегії, диверсифікувати продукт, залучати клієнтів тощо.

Повнота оцінки розвитку конкуренції на ринку банківських послуг визначається тією кількістю чинників, які підпадають під аналіз. Тут важливо все: і ступінь зв'язку фінансового та реального секторів національної економіки, і процеси концентрації, і проблеми територіального розміщення банківських установ, і рівень бар'єрів вступу на ринок нових суб'єктів, і депозитна політика банків, і дотримання суб'єктами ринку вимог доброчесної конкуренції тощо. Не можна недооцінювати чинників, так би мовити, другорядного характеру: успіх в конкурентній боротьбі може бути результатом вдалого використання внутрішнього ресурсу компанії тощо.

В країнах, що очолюють список лідерів глобальної конкурентоспроможності, ринок банківських послуг є одним з найбільш динамічних секторів економіки. Це означає, що першочергова увага на цьому ринку прикута до його структури, якості та стійкості. У розвинених країнах світу спостерігається тенденція щодо скорочення кількості банків. Процеси злиття та поглинання підвищує концентрацію ринку. У переважній більшості країн на банківському ринку домінує олігополія. Так, наприклад, в Європі ринкова частка п'яти найбільших банків, в середньому перевищує 60% (табл. 1). Така тенденція сприяє зміцненню банківської олігополії.

Таблиця 1

Концентрація у банківському секторі окремих європейських країн [9, С. 77]

Країна	Індекс концентрації Херфіндала-Хіршмана	Частка п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %
Фінляндія	2420	81
Бельгія	2065	83
Голландія	1744	84
Греція	1130	67
Данія	1114	67
Португалія	1044	63
Швеція	740	54
Франція	597	47
Австрія	557	44
Іспанія	521	44

Проте, незважаючи на достатньо високий рівень концентрації у банківському секторі деяких країн, для усіх фінансових секторів Європейського Союзу характерним є високий ступінь розвитку конкуренції, на що вказують результати дослідження, проведеного Світовим банком [15, 16].

В національній же економіці стан окремих сегментів фінансової системи в цілому поки що не повністю відповідає конкурентним принципам розвитку. Протягом періоду становлення ринкових засад функціонування економіки в Україні так і не створено умов для розвитку ефективної конкуренції на ринку банківських послуг. Специфікою ринкового середовища національної економіки стало відсутність автоматичної дії конкуренції навіть в умовах існування конкурентного середовища.

Проблемність розвитку конкуренції на ринку банківських послуг України проявляється через регіональний аспект, аспект співіснування столичних та регіональних банків. Не викликає сумніву той факт, що регіональні банки, знаючи особливості розвитку місцевої економіки та потреби клієнтів, можуть надавати персоналізовані й адаптовані банківські продукти. На практиці має місце ситуація протилежного характеру. Так, за даними НБУ, на кінець I кварталу 2012 р. 45% банківських установ країни було зосереджено в 7 областях: у м. Києві та Київській області (2880 або 14,2% загальної кількості), Донецькій (1725 або 8,5% загальної кількості), Дніпропетровській (1559 або 7,7% загальної кількості), АР Крим (1299 або 6,4% загальної кількості), Харківській (1280 або 6,29% загальної кількості), Одеській (1251 або 6,5% загальної кількості) та Львівській (1162 або 5,7% загальної кількості).

Має місце і нерівномірність в розподілу банків за місцем їх безпосередньої реєстрації: 65,1% загальної кількості всіх банків (114 од.) зареєстровано в Києві та Київській області, 8% (14 од.) всіх банків зареєстровано в Дніпропетровській області та 5,7% (10 од.) – в Донецькій області [4, 5]. При цьому звертає на себе увагу той факт, що Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Хер-

сонська, Хмельницька, Черкаська та Чернівецька області взагалі не мають офіційно зареєстрованих банків на своїй території. Споживачі банківських послуг цих областей користуються послугами банків інших областей. На нашу думку недопущення, витіснення столичними банками місцевих банківських установ є негативним явищем, адже регіональні банківські установи покликані забезпечувати стабільне функціонування регіональної економіки та її захист від потрясінь, хоча, з іншого боку, потенційні споживачі банківських послуг частіш за все нададуть перевагу найбільшим банківським установам, вважаючи їх за найстабільніші та такі, що можуть запропонувати більший обсяг фінансування на вигідніших умовах.

За умов постійного посилення норм щодо розміру статутного фонду або відсоткових ставок, що висувуються з боку регулятора, регіональним банкам достатньо складно зберігати свої ринкові позиції та можливості для подальшого існування.

Виявлені регіональні диспропорції у розвитку фінансової інфраструктури викликають посилення економічної боротьби між місцевими банками та територіальними підрозділами банків інших регіонів за клієнтів, ресурси, можливість обслуговування бюджетних та пенсійних рахунків тощо. Варто наголосити й на тому, що в разі несвоєчасного застосування інструментів стратегічного управління задля досягнення конкурентних переваг та зайняття власної гідної ніші на ринку банківських послуг, можуть посилюватися процеси консолідації регіональних банків через їх горизонтальну інтеграцію, експансію крупнішими банками, ліквідацію та реорганізацію маленьких банків у небанківські кредитні установи.

Не сприяє розвитку конкуренції і висока концентрація найбільших банків. Так, 17 банків I групи за даними розрахунку індексів концентрації за показниками активів та зобовязань становить 66,3% та 66,7% відповідно, а на їх представництва припадає 69,0% регіональної мережі всієї банківської системи. Така ситуація становить загрозу іншим банкам.

За таких умов ринок банківських послуг стає об'єктом уваги з боку Антимонопольного комітету України, на

який покладені функції антимонопольного регулювання в усіх сферах економіки, у тому числі банківській. Останнім часом активізується думка щодо доцільності покладення повноважень у сфері розвитку і контролю за конкуренцією у банківській сфері виключно на НБУ [12, С. 352]. Висловлюємо незгоду із такою пропозицією, оскільки НБУ виконує покладені на нього повноваження в сфері, яка не має нічого спільного із функціями та повноваженнями АМКУ.

Досягнення переваг у конкурентній боротьбі банківських установ залежить від здатності здійснити вибір необхідної стратегії на основі даних діагностики вихідного положення банку (зовнішній, внутрішній та SWOT аналізи, аналіз позицій конкурентів), визначення місії, цілей та задач установи. Як наголошував Ансофф І., одним з головних правил вибору стратегії є обрання такої, що відповідає накопиченому потенціалу установи, а тому одним з перших кроків розробки стратегії є аналіз потенціалу установи з точки зору її слабких та сильних сторін [1]. Також Кроксфорд Х., аналізуючи результати дослідження Шофлера С. щодо впливу ринкових стратегій на прибутковість, виділив десять стратегічних факторів, які суттєво впливають на результати діяльності банківської установи та є рекомендованими для їх включення при розробці стратегій, а саме: інтенсивність інвестицій, продуктивність, ринкова позиція, якість запропонованих продуктів та послуг, інновації, вертикальна інтеграція, зростання рівня витрат, якість менеджменту, точна стратегічна робота [6].

Враховуючи те, що банки регіонального рівня виступають посередниками, партнерами та позичальниками у міжрегіональних відносинах, при розробці стратегії варто враховувати також прозорість діяльності установ, наявність чіткої стратегії розвитку, дієвої та ефективної системи управління ризиками, розгалуженої банківської мережі, налагодженого механізму прийняття рішень та організаційної структури, яка спроможна функціонувати згідно заданих принципів та параметрів [7, С. 55-56].

Свою конкурентоспроможність вітчизняні банки мають доводити в бо-

ротьбі із іноземним капіталом. На думку академіка В. Гейця збільшення частки іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі має відбуватися з урахуванням створення сприятливих умов для розвитку банківського сектора та підвищення конкурентоспроможності національного банківського капіталу. Допуск філій закордонних банків має здійснюватися не раніше, ніж через п'ять років після вступу до СОТ з можливістю диференціації цієї норми для окремих видів діяльності [2, С. 8].

Схожі позиції відстоює й Асоціація українських банків (АУБ). Так, у рамках процедури реєстрації філій іноземних банків слід передбачити додаткові заходи перестороги, які покликані не допустити в Україну банківські установи з сумнівною репутацією або таких, що орієнтуються на проведення ризикованих операцій з грошима кредиторів та вкладників. АУБ пропонує встановити мінімальний розмір статутного капіталу іноземного банку у розмірі 500 мільйонів євро, а його кредитний рейтинг за класифікацією однієї з провідних міжнародних агенцій повинен бути не нижче, ніж показник «А». Регулювання діяльності таких філій має здійснювати НБУ відповідно до національного законодавства. Крім того, дозвіл на відкриття філій іноземні банки зможуть отримати тільки через десять років після вступу України до СОТ, а також за умови набуття нашою країною суверенного рейтингу не нижче, ніж показник «А». Слід відзначити тут, що такий показник рейтингу може бути недоступний Україні ще протягом дуже тривалого проміжку часу, а тому ця умова перетворюється на фактичне закриття доступу іноземних банків на вітчизняний ринок банківських послуг. Сумнівним видається обґрунтованість запропонованої норми про заборону для філій на здійснення певних видів операцій, зокрема, залучення вкладів населення, операцій на фондовому ринку тощо [17].

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що конкуренція у фінансовій сфері не тільки взаємозв'язана з економікою, а й впливає як на внутрішню, так і на зовнішню політику держави, тому інституційні складові фінансового сектору прагнуть бути конкурентними на регіональному, національно-

му та світовому рівнях. Передусім, формуючи конкурентну політику у фінансовій сфері, необхідно враховувати основні макроекономічні показники, які мають тісний взаємозалежний зв'язок з показниками фінансової системи.

По-перше, – це стан реального сектора економіки, який, власне, й характеризує економічне зростання країни, визначає інфляційні процеси в країні, рівень безробіття, експортно-імпорتنу політику держави тощо.

По-друге, – розвиток державного сектору, який визначає рівень бюджетного дефіциту, фінансування державного боргу, особливості соціальної політики тощо.

По-третьє, – ендегенні фактори, до яких, передусім, слід віднести світові тенденції, обсяг прямих іноземних інвестицій, світові товарні та фондові ринки, міжнародний рух капіталу тощо.

Здійснюючи аналіз конкурентних процесів на фінансовому ринку України варто зазначити, що його стан і тенденції є невіддільними від складних процесів, що відбуваються на міжнародному фінансовому ринку. Позиціонування України як країни, що є активним гравцем фінансового сектору на міжнародному рівні потребує наявності не лише кореспондентських зв'язків з іноземними фінансовими інститутами, а й досить розвиненої мережі власних закордонних підрозділів. На жаль, брак досвіду практичної діяльності на зарубіжних ринках через мережу власних представництв не дозволяє вітчизняним фінансовим посередникам повноцінно долучитися до загальносвітових тенденцій інтернаціоналізації. Це не лише

послаблює їхні позиції порівняно з іноземними установами, а й певною мірою ізолює діяльність у межах національних масштабів [13, С. 57-59].

Характерними рисами сучасної фінансової сфери економіки стали неймовірна її складність та відірваність від своєї матеріальної основи обороту капіталу у виробничій сфері. Деякі дослідники називають сучасний капітал взагалі віртуальним: «Віртуальний фіктивний капітал порівняно з тим, що функціонував у ХІХ ст., будучи внутрішньо поєднаним з виробничим монополістичним капіталом, одночасно є ще більш відірваним від обороту реального капіталу (виробничого, торговельного і навіть позичкового), оскільки може продаватися замість них, обертатися на ринку як товар і приносити дохід» [3, С. 56]. Якщо при зародженні фінансовий капітал був джерелом коштів для промислового капіталу, то на сьогодні він став незалежним від реальної економіки: «Зі службової ланки економіки, покликаної задовольняти інтереси виробничого сектору, фіктивний капітал перетворюється на автономну область, яка слабо інтегрована з реальною економікою і значною мірою перешкоджає її сталому поступальному розвитку» [8].

Окремої уваги заслуговує аналіз динаміки депозитних ставок для фізичних осіб в Україні в гривнях. Під впливом глобальної кризи становище у банківському секторі України змушує конкурентів шукати спільні шляхи виходу з ситуації, що склалася. На рис. 1. наведено динаміку депозитних ставок для фізичних осіб в Україні протягом 2005-2011 років.

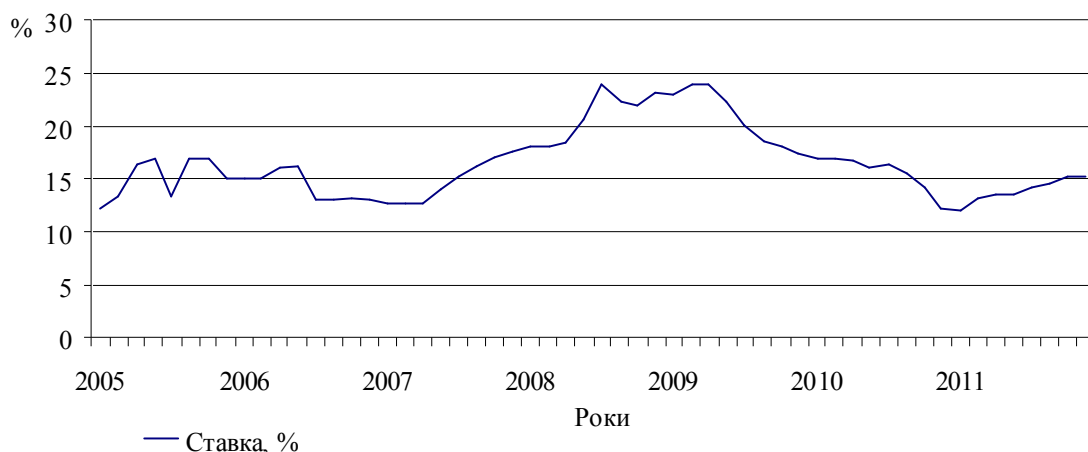

Рис. 1. Динаміка депозитних ставок для фізичних осіб в Україні в гривнях 2005-2011 рр. [19]

Протягом 2008-2009 років чітко простежується зростання депозитних ставок у зв'язку зі світовою фінансово-економічною кризою. Протягом цього періоду спостерігається втручання держави (в особі Національного банку України) у підтримку фінансової системи України, який виконував роль кредитора останньої інстанції і з метою запобігання негативних наслідків системної кризи, надавав кредити для фінансового оздоровлення тих банків, в яких відбувся потужний відтік вкладів населення і котрі відігравали важливу роль у відтворенні функціонування платіжної системи. Так, у кінці 2008 р. 88 банків України були рефінансовані НБУ на загальну суму 36,937 млрд. грн. Найбільші обсяги рефінансування отримали такі банки як: ВАТ КБ «Надра», ПАТ «Промінвестбанк», ПАТ КБ «Приват-Банк», ВАТ «Банк Фінанси та кредит», КБ «Фінансова ініціатива» та ін., а також державні ВАТ «Ощадбанк», ВАТ «Родовідбанк» [11]. Основними завданнями у період спаду було створення адекватних умов виживання для себе і своїх клієнтів, повернення знятих вкладниками депозитів, відновлення довіри до банківської системи, послаблюючи її внутрішні протиріччя.

Саме у цей період спостерігається зростання ставок по депозитах та зменшення нормативів обов'язкових резервів у національній валюті, оскільки банківські установи відчували гостру необхідність у додатковому залученні фінансових ресурсів. Однак необхідно зазначити, що уже з 2010 року ситуація на фінансовому ринку стабілізується і кризові явища вже не так сильно впливають на діяльність ринку банківських послуг і конкуренція між банками, які змогли вистояти, стає значно жорсткішою.

Проблематика становлення та розвитку ефективної конкурентної політики на ринку банківських послуг з урахуванням вимог глобалізації та інтернаціоналізації є надзвичайно багатогранною і вимагає детального дослідження. Конкуренція веде до кращого використання ресурсів та всіх інших можливостей економічної системи, вона є і способом ведення господарства, і способом існування капіталу. Конкуренція виступає в ролі об'єктивного регулятора суспільного виробництва та створює необхідні умови нормального функціонування ринкової економіки [10, С. 177]. Для становлення та розвитку конкуренції на ринку банківських послуг України має використовуватись ряд інструментів (рис. 2).

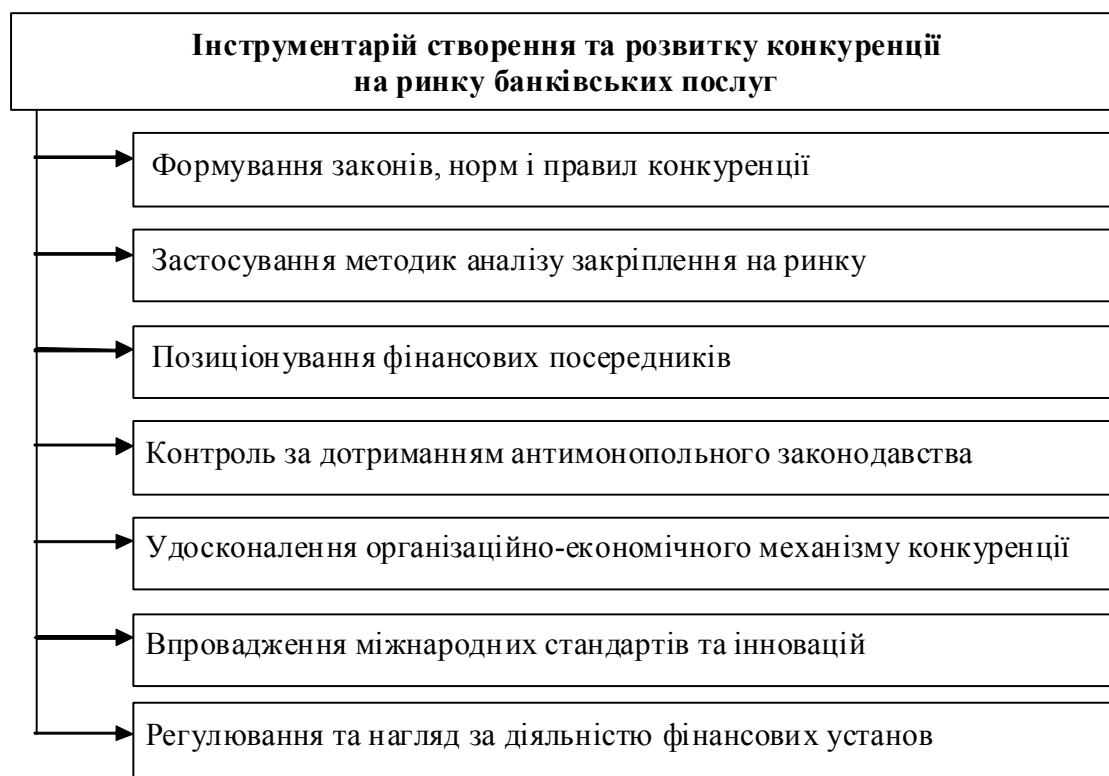

Рис. 2. Інструментарій розвитку конкуренції на ринку банківських послуг

Варто зазначити, що для фінансової системи важливим показником є міжгалузева конкуренція як чинник переливу капіталу. Однак для переливу капіталу існують певні обмеження вхідні та вихідні бар'єри. До вхідних бар'єрів належать обмеження для проникнення на ринок нових конкурентів. Для фінансової системи у ролі таких обмежень, насамперед, виступають: правові обмеження (встановлення мінімального розміру статутного капіталу установ фінансового сектору, ліцензування банківської діяльності тощо); обмеженість доступу до джерел фінансових ресурсів; диференціація банківських продуктів (зберегти стійкий стан на ринку можуть лише універсальні банки, які спроможні надавати широкий перелік послуг); необхідність здійснення значних витрат на зміну прихильності споживачів (через наявність споживчих переваг кожна фінансова установа зіштовхується з необхідністю здійснення значних витрат на формування та стимулювання попиту). До вихідних бар'єрів належать перешкоди, які виникають на шляху фінансових установ при їх прагненні залишити певний сегмент ринку (втрачати потенційних інвестицій, протидія уряду, профспілок, клієнтів тощо) [14, С. 55].

Безумовно, в останні роки розвиток вітчизняного ринку фінансових послуг відзначається значним динамізмом, покращилися її кількісні та якісні характеристики. Однак функціонування українського фінансового сектору все ж таки пов'язане з цілою низкою проблем і недоліків. Серед них: відсутність довгострокової концепції розвитку фінансової системи; незначний за світовими мірками рівень капіталізації банківської системи; надмірна концентрація фінансових ресурсів у незначній кількості фінансових установ; нестабільність фінансового стану значного числа банків та короткостроковість ресурсної бази; відсутність системи ефективного корпоративного управління; невідновлена повною мірою довіра вкладників банківських установ; створення значної кількості кептивних (т.з. кишенькових) комерційних банків; недосконалість процедур, та відповідно відсутність системи захи-

сту інтересів їх кредиторів; застосування недосконалих фінансових технологій; неефективність і висока витратність діяльності українських банків [12, С. 10].

Таким чином, процеси інтернаціоналізації зумовлюють необхідність розроблення довгострокової стратегії розвитку фінансової системи України, заснованої на принципах захисту національних інтересів та підвищення її конкурентоспроможності. Важливою складовою такої стратегії є зростання капіталізації фінансового ринку та розв'язання проблеми недостатності капіталу. Вирішення цих завдань може бути досягнуто за рахунок впровадження єдиної державної політики на ринку фінансових послуг України.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. СПб.: Изд. «Питер», 1999. 416 с.
2. *Гець В.* Іноземний капітал у банківській системі України // Дзеркало тижня. 2006. №26. С. 8.
3. *Гинзбург А.М.* Рынки валют и ценных бумаг / А.М. Гинзбург, М.В. Михейко. СПб.: Питер, 2004. 251 с.
4. Дані фінансової звітності банків України за станом на 01.04.2011 р. [Electronic resource]. Mode of access <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=112702>.
5. Довідник банківських установ [Electronic resource]. Mode of access http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=104317&cat_id=104331
6. *Кроксфорд Х.* Искусство розничного банкинга. Факты, аналитика, прогнозы / Х. Кроксфорд, Ф. Абрамсон, А. Яблоновски; пер. с англ. Недбальская Е.. Минск: Гревцов Паблицер, 2007. 320 с.
7. *Леонтьев Л.* Стратегия развития региональных банков в современных условиях // Банковское дело. 2011. №12. С. 55-59.
8. *Миннегалиев Р.Ш.* Особенности взаимодействия реального и фиктивного капитала в условиях современного постиндустриального общества // Научные труды кафедры экономической теории и права Казанского государственного технического университета им. А.Н. Туполева. Том 1. Казань: РОСТ, 2003.

9. *Моисеев С.* Оптимальная структура банковского рынка: сколько банков нужно России? // Вопросы экономики. 2006. №10. С. 75-92.

10. *Панасенко Г.О.* Конкуренентоспроможність фінансової системи: базові складові, тенденції розвитку, суперечності та шляхи їх розв'язання / Г.О. Панасенко // Вісник СумДУ. Серія Економіка. 2011. №2. С.171-186.

11. Рефинансирование от НБУ получили 88 украинских банков (обновлено) [Электронный ресурс] / Зеркало недели. № 47 (726). 13-19 дек. 2008.

12. Розвиток банківської системи України / За ред. О.І. Барановського. К.: Інститут економіки та прогнозування, 2008. 584 с.

13. *Уманців Ю.* Конкурентна політика на ринку банківських послуг у контексті глобалізації / Ю. Уманців // Банківська справа. 2008. №5. С. 55-71.

14. *Demirgus-Kunt A.* Finance and Economic Development: Policy Choice for Developing Countries / A. Demirgus-Kunt // World Bank. 2006.

15. Index of Economic Freedom 2007 [Electronic resource]. Mode of access www.heritage.org

16. *Шниг Ф.І.* Банківська конкуренція під впливом іноземного капіталу. Суми: Ділові перспективи, 2006. 288 с.

17. www.aub.com.ua/ua/news/?m=publishations&_t=rec&_c=view&id=4988

18. www.rada.gov.ua

19. www.finance.ua

20. www.ukrstat.gov.ua